

Спробы вяртання трох паўночных паведаў былой Віцебскай губерні ў склад БССР у 1926 і 1928 гадах

УДК 94(476)«1926/1928»: [341.218+321.013]

Аляксандр БАРАНОЎСКІ,
гісторык

Аляксандр БАРАНОЎСКІ. Спробы вяртання трох паўночных паведаў былой Віцебскай губерні ў склад БССР у 1926 і 1928 гадах. У артыкуле ідзе гаворка пра спробы вяртання ў склад БССР Веліжскага, Невельскага і Себежскага паведаў былой Віцебскай губерні, што ў 1924 годзе засталіся ў складзе РСФСР і былі далучаны да Пскоўскай губерні. Нягледзячы на аргументаваную пазіцыю (эканамічныя, этнаграфічныя і знешнепалітычныя фактары), імкненне кіраўніцтва БССР вярнуць паведаў не знайшло падтрымку ў ЦК УКП(б) ні ў 1926, ні ў 1928 годзе. У выніку паўночна-ўсходняя мяжа Беларускай рэспублікі засталася нязменнай з 1924 года.

Ключавыя словы: Віцебская губерня, Веліжскі, Невельскі, Себежскі паведаў, вяртанне ўсходнебеларускіх тэрыторый у склад БССР.

Aleksandr Baranovsky. Attempts to reintegrate three northern districts of former Vitebsk Province into the BSSR in 1926 and 1928. The article studies attempts to reintegrate Sebezh District, Nevel District and Velizh District of former Vitebsk Province. In 1924 these districts became part of the Russian Soviet Federative Socialist Republic (RSFSR) and were merged with Pskov Province. Despite strong substantiation (economic, ethnographic and foreign policy factors), the determination of the BSSR to have these districts back was not upheld by the Central Committee of the USSR Communist Party in 1926 or 1928. As a result, the northeastern border of the Republic of Belarus has remained unchanged since 1924.

Keywords: Vitebsk Province, Sebezh District, Nevel District and Velizh District, return of the eastern Belarusian territories to the BSSR.

Вяртанне ў 1924 годзе ўсходнебеларускіх тэрыторый у склад БССР з'явілася першым крокам на шляху канчатковага вырашэння беларускага тэрытарыяльнага пытання. Дзякуючы вяртання ў склад БССР адносна буйных прамысловых і адміністрацыйных цэнтраў, такіх як Віцебск, Орша і Полацк, павышаўся эканамічны патэнцыял Беларусі, ствараліся ўмовы для далейшага развіцця беларускай культуры і мовы.

Вяртанне ў 1924 годзе часткі тэрыторыі Віцебскай губерні ў склад БССР мела шэраг асаблівасцей: па-першае, у адрозненне ад Гомельскай і Смаленскай губерняў у склад БССР вярталіся не асобныя воласці ці паведаў Віцебскай губерні, а большая частка яе тэрыторыі разам з губернскім цэнтрам – г. Віцебскам. Па-другое, новае партыйнае і савецкае кіраўніцтва Віцебскай губерні ва ўсім падтрымлівала беларускі бок. Падчас перадачы спраў ад віцебскіх улад да ўрада БССР практычна не ўзнікала пытанні эканамічнага характару, у адрозненне ад прыёмкі часткі тэрыторыі Гомельскай і Смаленскай губерняў, дзе з тэрыторый, што перадаваліся Беларусі, вывозіліся матэрыяльныя каштоўнасці. Па-трэцяе, прыёмка тэрыторыі Віцебскай губерні была апошняй для Паўнамоцнай камісіі Савета народных камісараў (СНК) БССР.

[ПРА АЎТАРА]

БАРАНОЎСКІ Аляксандр Віктаравіч.

Нарадзіўся ў 1992 годзе ў г. Сянно Віцебскай вобласці.

Скончыў гістарычны факультэт Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П.М. Машэрава (2016), магістратуру пры ім (2017), аспірантуру пры Інстытуце гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (2020).

З 2020 года – навуковы супрацоўнік аддзела навейшай гісторыі Беларусі Інстытута гісторыі НАН Беларусі.

Магістр гістарычных навук (2017).

Аўтар больш як 70 навуковых публікацый.

Сфера навуковых інтарсаў: гісторыя беларускай дзяржаўнасці, фарміраванне дзяржаўнай тэрыторыі Беларусі, беларуска-расійскія адносіны, крэязнаўства Сенненшчыны.

Гэта было зроблена невыпадкава: пакуль ішла прыёмка часткі тэрыторый Гомельскай і Смаленскай губерняў, у партыйных і савецкіх органах СССР і РСФСР вырашалася пытанне аб дзяржаўнай прыналежнасці Веліжскага, Невельскага і Себежскага паветаў.

Далейшы лёс паўночных паветаў Віцебскай губерні быў вызначаны 3 сакавіка 1924 года. Згодна з дэкрэтам Усерасійскага ЦВК, Веліжскі, Невельскі і Себежскі паветы заставаліся ў складзе РСФСР [1]. Іх адміністрацыйна-тэрытарыяльная прыналежнасць у складзе РСФСР была вызначана 24 сакавіка 1924 года Прэзідыумам УЦВК, які пастанавіў далучыць гэтыя паветы да Пскоўскай губерні [2]. Прыняцце такога рашэння было прадбачаным, паколькі Веліжскі, Невельскі і Себежскі паветы межавалі з Апочацкім, Велікалуцкім і Таропецкім паветамі Пскоўскай губерні.

Беларускае тэрытарыяльнае пытанне не было канчаткова вырашана ў 1924 годзе. Заходнебеларускія тэрыторыі знаходзіліся ў складзе Польскай Рэспублікі, некаторыя ж усходнебеларускія – па-ранейшаму ў складзе РСФСР. У гэтай сувязі кіраўніцтва БССР працягвала рабіць захады з мэтай вярнуць у склад рэспублікі Гомельскі і Рэчыцкі паветы Гомельскай губерні, а таксама Веліжскі, Невельскі і Себежскі паветы Пскоўскай губерні РСФСР.

У гэтым артыкуле пойдзе гаворка пра спробы вяртання ў склад БССР трох паўночных паветаў былой Віцебскай губерні, што ў 1924 годзе былі далучаны да Пскоўскай губерні. Імкненне аргбюро Заходняй вобласці рэанімаваць праект стварэння аднайменнай вобласці, у склад якой прапаноўвалася ўключыць тэрыторыю БССР, Смаленскай, Гомельскай і часткі Пскоўскай губерняў РСФСР, актывізавалі захады кіраўніцтва Беларускай рэспублікі адносна працягу вяртання ўсходнебеларускіх тэрыторый. Так, прэзідыум Дзяржплана БССР, абмеркаваўшы на сваім пасяджэнні 26 лютага 1926 года даклад старшыні камісіі С. Карпа па праекце стварэння Заходняй вобласці, выступіў супраць названага праекта, пры гэтым пастанавіўшы ўзняць перад Дзяржпланам СССР пытанне аб уключэнні ўсходнебеларускіх тэрыторый у склад БССР [3, арк. 123]. Пастанова Дзяржплана БССР была зацверджана 4 сакавіка 1926 года на закрытым пасяджэнні бюро ЦК КП(б)Б [3, арк. 118]. Пытанне аб межах Беларускай рэспублікі абмяркоўвалася і на закрытым пасяджэнні бюро ЦК КП(б)Б 17 сакавіка 1926 года, прысутныя выступілі супраць стварэння Заходняй вобласці і заявілі пра неабходнасць далучэння Гомеля і Веліжа да БССР [3, арк. 165].

Беларускае тэрытарыяльнае пытанне разглядалася таксама на пленуме ЦК КП(б)Б, які адбыўся ў красавіку 1926 года. У прынятай рэзалюцыі па пытанні «Аб гаспадарчым будаўніцтве» адзначалася: «...осуществление задач по плановому направлению и руководству хозяйственным развитием БССР <...> требует скорейшего завершения экономического районирования западной части Советского Союза и дальнейшего укрепления БССР за счет соседних однородных с ней по экономическим, национальным и бытовым признакам районов (Гомельская и часть Псковской губернии)» [4, арк. 8]. 24 красавіка 1926 года бюро ЦК КП(б)Б на сваім закрытым пасяджэнні ў чарговы раз разгледзела тэрытарыяльнае пытанне і пастанавіла: «Признать необходимой активную постановку вопроса об укрупнении БССР за счет Гомельской губернии и части Псковской в ЦК ВКП(б) и Союзных Советских органах». Для правядзення пастановы ў жыццё была намечана тройка ў складзе сакратара ЦК КП(б)Б А. Крыніцкага, старшыні СНК БССР І. Адамовіча і старшыні Дзяржплана БССР С. Карпа [5, арк. 16].

Летам 1926 года Дзяржплан БССР накіраваў у ЦВК СССР дакладную запіску аб раянаванні БССР, у якой адзначалася, што «целый ряд основной экономического характера побуждают признать нецелесообразность образования особой Западной области и, напротив, выдвигают вопрос о необходимости доведения границ БССР до их естественных

Тэрыторыі трох паўночных паветаў былой Віцебскай губерні, што ў 1924 годзе былі перададзены ў склад Пскоўскай губерні. Малюнак аўтара

экономических пределов путем присоединения к ней Гомельской губернии, с некоторым округлением из частей Смоленской, Псковской губерний» [6, с. 339].

СНК БССР 25 чэрвеня 1926 года праінфармаваў Паўночна-Заходні аблвыканкам (з 1926 года Пскоўская губерня знаходзілася ў складзе Паўночна-Заходняй вобласці) пра падачу ў СНК СССР хадайніцтва «об уточнении границ БССР с Северо-Западной областью РСФСР за счет уездов бывшей Витебской губернии, присоединенных к Псковской губернии», а таксама прасіў аблвыканкам накіраваць у СНК БССР свае прапановы наконт удакладнення агульнай мяжы [7, арк. 161].

У пачатку жніўня ЦК КП(б)Б падрыхтаваў і накіраваў дакладную запіску аб неабходнасці далучэння да БССР Гомельскай і часткі Пскоўскай губерні ў Палітбюро ЦК Усесаюзнай камуністычнай партыі (бальшавікоў). У ёй адзначалася, што беларускія камуністы мелі станоўчае заключэнне Дзяржплана СССР і старшыні СНК СССР і РСФСР А. Рыкава адносна вяртання ўсходнебеларускіх тэрыторый. Пытанне аб уз'яднанні ўсходнебеларускіх тэрыторый з БССР у 1924 годзе вырашалася ў кантэксце беларускага пытання ў Польскай Рэспубліцы. Гэтым у другі раз вырашыла скарыстацца ЦК КП(б)Б. У дакладной запісцы падкрэслівалася, што «политика Пилсудского питает националистические иллюзии белорусских буржуазных и мелкобуржуазных кругов Польши настолько, что даже беспартийные белорусские круги Польши, близкие нам, начинают колебаться. В белорусских кругах Польши последнее время особенно раздуваются разговоры о непоследовательности и половинчатости национальной политики СССР. Гомельщина и часть Псковщины относится к Белоруссии всеми учеными по Белоруссии, в том числе работающими в БССР (профессор Смолич, географ Азбукин, известный географ и этнограф Карский и т. д.). Принятие нашего предложения о расширении БССР было бы ударом против Пилсудского и его политики, притянуло бы симпатии к СССР нового слоя белорусской общественности Польши (и Литвы, и Латвии)» [8, арк. 139]. Падсумоўваючы ўсё вышэй напісанае, аўтары дакладной запіскі прасілі ў тэрміновым парадку паставіць на разгляд Палітбюро ЦК УКП(б) пытанне аб далучэнні Гомельскай губерні і часткі Пскоўскай губерні да БССР.

Гэта пытанне было разгледжана на пасяджэнні Палітбюро ЦК УКП(б) 5 жніўня 1926 года. У сувязі з тым, што не было адзінага меркавання адносна межы БССР, было прынята рашэнне: «Создать комиссию в составе Молотова, Косиора, Енукидзе, Калинина и Киселева (с заменой Пахомовым) для предварительного обсуждения вопроса о целесообразности присоединения к БССР Гомельской и части Псковской губерний без огласки его в печати» [9].

На закрытым пасяджэнні бюро ЦК КП(б)Б 13 жніўня 1926 года быў зацверджаны тэкст ліста для камісіі па пытаннях пашырэння межы БССР, створанай Палітбюро ЦК УКП(б). У лісте зноў быў зроблены акцэнт на знешнепалітычны фактар: каб яшчэ больш павялічыць уплыў на беларускія землі, што знаходзіліся ў складзе Польшчы, беларускія камуністы лічылі неабходным вярнуць у склад рэспублікі Гомельскую губерню і частку Пскоўскай губерні. У лісце таксама падкрэслівалася, што «Гомельщина, часть Псковщины, даже Смоленщины относятся и русскими географами, и историками белорусскими к Белоруссии. То, что эти районы остаются в составе РСФСР, признается такой же «несправедливостью», как угнетение Белоруссии Западной в пределах Польши» [10, арк. 104].

Каб даказаць, што насельніцтва Веліжскага, Невельскага і Себежскага паветаў сапраўды з'яўлялася беларускім, у названых паветы ўрадам БССР былі накіраваны этнаграфічныя і лінгвістычныя экспедыцыі, іх вынікі ўбачылі свет у шматлікіх публікацыях. Так, Б. Архангельскім на аснове аналізу матэрыялаў перапісаў і даследавання ступені развіцця народнай гаспадаркі рэгіёна была зроблена абгрунтаваная выснова пра існаванне цесных эканамічных сувязей Веліжскага, Невельскага і Себежскага паветаў з былым губернскім цэнтрам у Віцебску, а таксама пра перавагу ў іх беларускага насельніцтва [11]. Вывучэннем гутарак Веліжскага і Невельскага паветаў займаўся П. Бузук. Навуковец лічыў, што мясцовыя гутаркі адносіліся да паўночнага дыялекту беларускай мовы [12].

На закрытым пасяджэнні бюро ЦК КП(б)Б 11 верасня 1926 года былі прадстаўлены аргументаваныя довады на карысць перадачы Веліжскага, Невельскага і Себежскага паветаў Пскоўскай губерні ў склад БССР. Яны зводзіліся да наступнага. Па-першае, паводле звестак усеагульнага перапісу насельніцтва Расійскай імперыі 1897 года, беларусы ў гэтых паветах складалі большасць: «Веліжскі – 86 %, Невельскі – 81 %, Себежскі – 46 %» [13, арк. 24]. Нягледзячы на тое што насельніцтва гэтых паветаў за 30 год абрусела, на думку беларускіх камуністаў, адносная большасць беларускага насельніцтва ў іх усё роўна захавалася. Нават «Псковский губком в своем письме в ЦК ВКП (август 1926 года) высказывается за присоединение Велижа к БССР» [13, арк. 24]. Па-другое, Веліжскі, Невельскі і Себежскі паветы эканамічна імкнуліся да Віцебскай акругі БССР. «Сбыт льна, важнейшего товарного продукта этих уездов, особенно Велижского, тесно связан с витебским рынком. Торговые связи этих уездов вообще тяготеют к Витебску, большая часть торговых сделок организацией этих уездов, особенно Велижского, регистрируется на Витебской бирже. Транспортная связь Велижа и Невеля с Витебском гораздо короче, чем с Псковом. Ряд кредитных операций этих уездов обслуживаются банковскими учреждениями Витебска» [13, арк. 28].

На пасяджэнні Палітбюро ЦК УКП(б) 16 верасня 1926 года абмяркоўваліся вынікі працы камісіі па пытаннях пашырэння межаў БССР. На жаль, выніковая пастанова не ўтрымлівала звестак адносна далучэння часткі Пскоўскай губерні да БССР, яна цалкам была прысвечана неабходнасці вывучэння матэрыялаў аб нацыянальным складзе, эканамічным становішчы і настроях насельніцтва Гомельскай губерні [8, арк. 122].

Вырашэнне пытання адносна вяртання Гомельскай губерні і трох паветаў Пскоўскай губерні пастаянна адкладвалася. Кіраўніцтва Беларускай рэспублікі імкнулася ажыццявіць гэта да пачатку першага Усеаюзнага перапісу насельніцтва СССР, запланаванага на канец 1926 года, паколькі падчас яго правядзення не дазваляліся ніякія адміністрацыйна-тэрытарыяльныя змены.

Правядзенне перапісу і яго магчымыя вынікі абмяркоўваліся на пасяджэнні СНК БССР напрыканцы кастрычніка 1926 года. На ім была прынята пастанова: па-першае, «прызнаць, што на тэрыторыі, заселянай беларусамі, у тым ліку – на Гомельскай і на частках Смаленскай і Пскоўскай губерняў, з прычыны доўгай русіфікатарскай палітыкі былога царскага ўраду, якая праводзілася галоўным чынам праз царкву, і з прычыны апалячвання, якое праводзілася праз касцёлы, у свядомасці значнай часткі беларускага малакультурнага насельніцтва ёсць путаніца рэлігійных і нацыянальных адзнак (беларус праваслаўнае веры часта называе сябе рускім, католік называе сябе палякам)» [14, арк. 18]. Па-другое, праз СНК СССР прасіць Цэнтральнае статыстычнае ўпраўленне даць дырэктыву, каб перапісчыкі пры рэгістрацыі нацыянальнасці ў тых мясцовасцях РСФСР, дзе па ранейшых перапісах была зарэгістравана значная колькасць беларусаў, звярталі ўвагу на мову насельніцтва, быт і этнаграфічныя прыкметы [14, арк. 18].

Гэта пастанова не была выпадковай, кіраўніцтва БССР добра ведала, як за 23 гады кардынальна змянілася колькасць беларускага насельніцтва, параўноўваючы звесткі перапісу 1897 і 1920 гадоў адносна трох паўночных паветаў былой Віцебскай губерні. Так, колькасць беларусаў у Веліжскім павеце скарацілася на 53 % (з 87 % да 34 %), у Невельскім павеце таксама на 53 % (з 84 % да 31 %), у Себежскім павеце на 16 % (з 47 % да 31 %) [15].

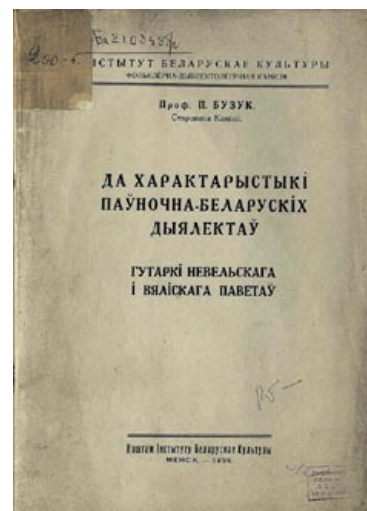
Час ішоў, а беларускае тэрытарыяльнае пытанне так і не вырашалася. У сувязі з гэтым на закрытым пасяджэнні бюро ЦК КП(б)Б 12 лістапада 1926 года было прынята рашэнне заручыцца падтрымкай Сталіна. Генеральнаму сакратару ЦК УКП(б) была накіравана шыфроўка з просьбай прыняць беларускую дэлегацыю ў складзе першага сакратара ЦК КП(б)Б А. Крыніцкага, другога сакратара ЦК КП(б)Б М. Галадзёда, старшыні СНК БССР І. Адамовіча, старшыні ЦВК БССР А. Чарвякова, адказнага сакратара ЦК КП(б)Б А. Бейліна і старшыні Дзяржплана БССР С. Карпа. У прынятай пастанове таксама адначалася неабходнасць «просіць ЦК ВКП(б) паставіць в Політбюро 18 ноября вопрос о границах БССР. Дальше отсрочивать, по мнению ЦК КП(б)Б, невозможно» [16, арк. 143].

ЦК УКП(б) пайшло насустрач ЦК КП(б)Б: 18 лістапада 1926 года адбылося чарговае пасяджэнне Палітбюро ЦК УКП(б), на ім у апошні раз было разгледжана пытанне аб далучэнні Гомельскай губерні і часткі Пскоўскай губерні да БССР. Палітбюро ЦК УКП(б) палічыла даказаным беларускі характар насельніцтва Гомельскага і Рэчыцкага паветаў Гомельскай губерні і прызнала неабходным далучэнне названых паветаў да Беларускай рэспублікі. Прапанова камісіі аб перадачы ў склад БССР Веліжскага павета Пскоўскай губерні была адхілена, хаця Пскоўскі губкам УКП(б) даў згоду на далучэнне павета да Беларускай рэспублікі [17]. Гаворка пра перадачу Невельскага і Себежскага паветаў да таго часу ўжо не ішла, бо пытанне было знята з парадку дня раней і не на карысць Беларусі.

Такім чынам, трыгерам для ўзняцця пытання аб працягу вяртання ўсходнебеларускіх тэрыторый паслужыла жаданне аргбюро Заходняй вобласці РСФСР стварыць аднайменную вобласць, уключыўшы ў яе склад спрадвечна

У сваёй працы Б.Д. Архангельскі паказаў эканамічныя сувязі Веліжскага, Невельскага і Себежскага паветаў з былым губерніскім цэнтрам у Віцебску, а таксама перавагу ў іх беларускага насельніцтва

Прафесар П.А. Бузук лічыў, што мясцовыя гутаркі Невельскага і Веліжскага паветаў адносяцца да паўночнага дыялекту беларускай мовы

беларускія тэрыторыі. Ключавым фактарам як для першага (1924), так і для другога (1926) вяртання ўсходнебеларускіх тэрыторый у склад Беларускай рэспублікі быў знешнепалітычны. Вырашэнне беларускага тэрытарыяльнага пытання на Усходзе ўздымала пытанне аб уз'яднанні Заходняй Беларусі з Савецкай Беларуссю. Нягледзячы на аргументаваную пазіцыю, імкненне кіраўніцтва БССР вярнуць у свой склад Веліжскі, Невельскі і Себежскі паветы не знайшло падтрымкі з боку членаў Палітбюро ЦК У КП(б). Трэба адзначыць, што не ўсе спрэчныя тэрыторыі былі даследаваны належным чынам. У тры паўночныя паветы былой Віцебскай губерні, у адрозненні ад Гомельскага і Рэчыцкага паветаў Гомельскай губерні, не выязджала камісія Палітбюро ЦК У КП(б). У выніку не ўсе тэрыторыі, якія партыйнае і савецкае кіраўніцтва БССР лічыла беларускімі, былі вернуты ў склад рэспублікі ў 1926 годзе.

Адразу пасля таго як стала зразумела, што Веліжскі, Невельскі і Себежскі паветы не будуць перададзены Беларускай рэспубліцы, Пскоўскі губвыканкам накіраваў у СНК БССР ліст «Аб вырашэнні неўрэгуляваных пытанняў пры перадачы трох паветаў Віцебскай губерні». У лісце адзначалася, што з 1924 года засталіся так і не ўрэгуляванымі пяць пытанняў:

- 1) аб размеркаванні маёмасці Віцебскага фармацэўтычнага ўпраўлення;
- 2) аб размеркаванні камерцыйнага прыбытку Віцебскага губернскага ляснога аддзела ад гаспадарчых лесараспрацовак за 1923–1924 гады;
- 3) аб пагашэнні запазычанасці былога зямельнага ўпраўлення Віцебскага губвыканкама за атрыманыя ім ад насельніцтва 11 966 руб. 12 кап. на землеўпарадкавальныя працы;
- 4) аб пагашэнні запазычанасці Віцебскага губернскага саюза спажывецкіх таварыстваў перад Невельскім павятовым выканкамам за эксплуатацыю азёр;
- 5) аб разліку за абмундзіраванне для супрацоўнікаў міліцыі Веліжскага, Невельскага і Себежскага паветаў, што было выдадзена Віцебскім губернскім аддзелам кіравання [18, арк. 27].

Адказ на гэты ліст быў падрыхтаваны 23 снежня 1926 года і адразу накіраваны ў Пскоўскі губвыканкам. У ім СНК БССР даў тлумачэнне па кожным з пяці пытанняў:

- 1) Наркамату аховы здароўя БССР было даручана зрабіць канчатковы разлік з паветамі на падставе балансу па стане на 1 красавіка 1924 года;
- 2) Наркамату земляробства БССР было даручана зрабіць канчатковы разлік з Пскоўскім губвыканкамам на падставе балансу па гаспадарчых лесараспрацоўках па стане на 1 красавіка 1924 года;
- 3) паколькі атрыманыя ад насельніцтва сродкі ўносіліся ў якасці паёў у Заходняе таварыства сельскагаспадарчага крэдыту, а яго капітал быў падзелены паміж самім таварыствам і Беларускам сельскагаспадарчым банкам, і да таго ж адсутнічалі звесткі адносна атрыманых сродкаў былых паветаў Віцебскай губерні, Наркамату земляробства БССР было даручана высветліць належныя сумы і разлічыцца з Пскоўскім губвыканкамам;
- 4) доўг за эксплуатацыю азёр, што адышлі да Пскоўскай губерні, у памеры 3576 руб. 81 кап., па інфармацыі Беларускага таварыства кааператываўных аб'яднанняў, быў ужо пагашаны;
- 5) Наркамату фінансаў БССР было даручана вярнуць Пскоўскаму губвыканкаму 2343 руб. Пры гэтым поўны кошт абмундзіравання для трох паветаў складаў 7338 руб., з іх бекеш на суму 5310 руб. і боты на суму 2028 руб. [18, арк. 27–28].

Веліжскі, Невельскі і Себежскі паветы ў этнаграфічным і лінгвістычным плане значна адрозніваліся ад іншых рэгіёнаў Пскоўскай губерні, што выклікала цікавасць навукоўцаў. Невельскі краязнаўца М. Зорын у 1927 годзе ў сваім артыкуле, прысвечаным дыялектычным асаблівасцям гутаркі Невельскага павета, пісаў: «Инбелкульт Белоруссии в последние 2 года посылал в наши места несколько экспедиций – и просто обследовательских, как, например, экспедиция письменников Дубовки и Бедули, и экспедиций научно-обследовательского характера, как, например, этнографическая экспедиция т.т. Сербова и Гриневича и диалектологическая профессора Бузука. Мы, невельские краеведы, по мере сил и возможности, тоже стремились разрешить этот сложный вопрос» [19, с. 33]. У адрозненне ад П. Бузука, М. Зорын прыйшоў да высновы, што на Невельшчыне пераважала паўднёвавяліка-руская гутарка [19, с. 62]. Абследаванне моўнай сітуацыі ў былым Веліжскім павеце ў 1929 годзе праводзіў І. Кузьмін. На яго думку, гаворка мясцовага насельніцтва – тыповая цокаючая паўночна-ўсходняя беларуская гаворка [20].

Нягледзячы на ўз'яднанне ўсходнебеларускіх тэрыторый з БССР у 1924 і 1926 гадах, межы рэспублікі значна адрозніваліся ад межаў, што існавалі ў 1919 годзе, адразу пасля абвяшчэння Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі Беларусі. Гэта выклікала незадаволенасць кіраўніцтва БССР, якое лічыла нявырашаным беларускае тэрытарыяльнае пытанне на ўсходзе. Беларускія ўлады спадзяваліся канчаткова вырашыць яго падчас апошняга вяртання ўсходнебеларускіх тэрыторый. У 1928 годзе з'явілася магчымасць гэта ажыццявіць.

ЦК УКП(б) у 1928 годзе вярнуўся да праекта арганізацыі Заходняй вобласці з цэнтрам у Смаленску. Калі ў першай палове 20-х гадоў XX стагоддзя ў склад вобласці планавалася ўключыць тэрыторыі Беларускай рэспублікі, то ў 1928 годзе такой пагрозы не існавала. Тэрытарыяльным ядром Заходняй вобласці павінны былі стаць Бранская, Смаленская, Калужская губерні, а таксама частка Цвярской губерні і Велікалуцкай акругі Ленінградскай вобласці. У складзе апошняй знаходзіліся тэрыторыі ліквідаваных у 1927 годзе Веліжскага, Невельскага і Себежскага паветаў.

Менавіта падчас гэтага адміністрацыйна-тэрытарыяльнага ўладкавання РСФСР партыйнае і савецкае кіраўніцтва БССР вырашыла ўзняць пытанне аб пераглядзе ўсходняй мяжы Беларускай рэспублікі. Так, на закрытым пасяджэнні бюро ЦК КП(б)Б 26 кастрычніка 1928 года быў заслуханы даклад старшыні СНК БССР М. Галадзеда аб далучэнні да БССР Клінцоўскага і Навазыбкаўскага паветаў былой Гомельскай губерні і Веліжскага, Невельскага і Себежскага паветаў былой Віцебскай губерні. Пасля абмеркавання дакладчыку было даручана падрыхтаваць дакладную запіску для ЦК УКП(б), у якой абгрунтаваць неабходнасць далучэння паветаў да БССР [21, арк. 185].

Праз месяц дакладная запіска была падрыхтавана. Яе змест у 2006 годзе ў навуковы ужытак увёў гісторык і архіваўст В. Скалабан [22]. У Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь захоўваецца адзін рукапісны і два друкаваныя экзэмпляры дакладнай запіскі. Пачыналася яна з наступнага абзаца: «В настоящее время прорабатывается вопрос об организации Западной области РСФСР, куда намечается включение Брянской и Смоленской губерний. В связи с этим бюро ЦК КП(б)Б входит с ходотайством в Политбюро ЦК ВКП(б) о присоединении к Белорусской ССР двух уездов бывшей Гомельской губернии – Новозыбковского и Клинцовского, а также трех уездов бывшей Псковской губернии – Велижского, Невельского и Себежского, как районов экономически однородных и тяготеющих к БССР и население которых является преимущественно белорусским населением» [21, арк. 187].

Неабходнасць вяртання паветаў аргументавалася М. Галадзедам эканамічнай аднастайнасцю Веліжскага, Невельскага і Себежскага паветаў з БССР і вялікай колькасцю беларускага насельніцтва ў гэтых паветах. «Что же касается бывших трех уездов Псковской губернии (Велижский, Невельский, Себежский), то они по характеру своей экономики и национального состава населения также гораздо больше однородны с Белоруссией, нежели с Ленинградской областью. Причем ленинградские областные организации еще при постановке нами этого вопроса в 1926 г. считали возможным присоединение Велижского уезда к Белоруссии» [21, арк. 187–187 адв.].

Неабходнасць апошняга вяртання ўсходнебеларускіх тэрыторый падмацоўвалася і знешнепалітычным фактарам: «это решение будет иметь крупнейшее международное значение, в особенности в связи с усилившимся национальным гнетом и производимым разгромом нацменьшинств (белорусского и украинского) в Польше со стороны польского фашистского правительства» [21, арк. 187 адв.].

У дакладнай запісцы падкрэслівалася, што «положительное решение этого вопроса со стороны Политбюро ЦК ВКП(б) также разрешило бы полностью и национальный вопрос, т. е. в составе Белорусской ССР было бы объединено абсолютное большинство белорусского населения Союза ССР» [21, арк. 187 адв.].

Усе неабходныя матэрыялы, што пацвярджалі мэтазгоднасць перагляду існуючых межаў Беларускай рэспублікі, ЦК КП(б)Б і СНК БССР планавалі прадставіць ЦК УКП(б) дадаткова. Ці дасылаліся якія-небудзь матэрыялы ў Маскву, а таксама як партыйныя і савецкія органы ўлады ССРСР адрэагавалі на дакладную запіску, устанавіць пакуль не ўдалося. Аднак з поўнай упэўненасцю можна сказаць, што зварот беларускіх улад не меў уплыву на арганізацыю і тэрытарыяльнае ўладкаванне Заходняй вобласці. Аргбюро ЦК УКП(б) 24 лістапада 1928 года прыняло пастанову па раянаванні РСФСР. У ёй прадугледжвалася арганізацыя Заходняй вобласці з цэнтрам у Смаленску. У склад вобласці, як і планавалася, былі ўключаны тэрыторыі ліквідаваных паветаў былой Віцебскай губерні. Стварэнне Заходняй вобласці было замацавана пастановай УЦВК ад 14 студзеня 1929 года [23, с. 285].

Прычына таго, што апошняе вяртанне ўсходнебеларускіх тэрыторый так і не адбылося, на думку гісторыка С. Хоміча, які дасканала даследаваў пытанне станаўлення межаў Беларускай дзяржавы, заключалася ў тым, што «в конце 1920-х гг. в СССР произошла ревизия целей и задач ранее проводимой советской национальной политики. И все те соображения, которыми оперировали белорусские власти, перестали быть приоритетными с точки зрения высшего руководства СССР».

Другі сакратар ЦК КП(б)Б М.М. Галадзеда.
1930-я гады

Поэтому письменный ответ из Москвы на докладную записку бюро ЦК КП(б)Б и СНК БССР принципиального значения в данном случае не имеет. И без этого документа несложно представить отношение высшего партийного руководства к инициативе белорусских властей – оно было отрицательным» [23, с. 286].

Такім чынам, партыйнае і савецкае кіраўніцтва БССР, нягледзячы на вяртанне ў 1924 годзе ўсходнебеларускіх тэрыторый, лічыла канчаткова нявырашаным беларускае тэрытарыяльнае пытанне. У 1926 і 1928 гадах беларускія ўлады рабілі захады з мэтай вяртання ў склад БССР Веліжскага, Невельскага і Себежскага паветаў былой Віцебскай губерні. Нягледзячы на аргументаваную пазіцыю (эканамічныя, этнаграфічныя і знешнепалітычныя фактары), імкненне кіраўніцтва БССР вярнуць паветы не знайшло падтрымкі ў ЦК УКП(б). У выніку паўночна-ўсходняя мяжа Беларускай рэспублікі засталася нязменнай з 1924 года.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 15.04.2021 г.

[СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ]

1. О передаче Белоруссии районов с преобладающим белорусским населением: Декрет ВЦИК, 3 марта 1924 г. // Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства РСФСР. – 1924. – № 24. – Ст. 237.
2. О дополнении к постановлению о передаче Белоруссии районов с преобладающим белорусским населением: Декрет ВЦИК, 24 марта 1924 г. // Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства РСФСР. – 1924. – № 39. – Ст. 357.
3. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Ф. 4п. Воп. 1. Спр. 2008.
4. НАРБ. – Ф. 4п. Воп. 1. Спр. 3074.
5. НАРБ. – Ф. 4п. Воп. 1. Спр. 2536.
6. Государственные границы Беларуси: сб. документов и материалов: в 2 т. / сост. В.Е. Снапковский [и др.]. – Минск: БГУ, 2012. – Т. 1.: (март 1917 – ноябрь 1926). – 495 с.
7. НАРБ. – Ф. 7. Воп. 1. Спр. 280.
8. НАРБ. – Ф. 4п. Воп. 1. Спр. 2512.
9. Аб далучэнні Гомельскай губерні і часткі Пскоўскай губерні да БССР, 5 жніўня 1926 г., № 45 // Дакументы Савецкай Эпохі. – Рэжым доступу: <http://sovdoc.rusarchives.ru/sections/government/cards/68472/images>. – Дата доступу: 11.12.2020.
10. НАРБ. – Ф. 4п. Воп. 1. Спр. 2537.
11. Архангельский, Б.Д. Южные уезды Псковской губернии и БССР / Б.Д. Архангельский. – Минск: [б. м.], 1926. – С. 25.
12. Бузук, П. Да характарыстыкі паўночна-беларускіх дыялектаў. Гутаркі Невельскага і Валіскага паветаў / П. Бузук. – Мінск: коштам Інстытута беларускай культуры, 1926. – С. 15.
13. НАРБ. – Ф. 4п. Воп. 1. Спр. 3076.
14. НАРБ. – Ф. 7. Воп. 1. Спр. 299.
15. Бараноўскі, А.В. Захаваанне трох паўночных паветаў Віцебскай губерні ў складзе РСФСР у 1924 г. / А.В. Бараноўскі // Актуальныя праблемы міжнародных адносін і дыпламатыі: матэрыялы V Міжнароднай навучна-практычнай канферэнцыі, Віцебск, 21–22 мая 2020 г. / Віцеб. гос. ун-т; рэдкал.: А.П. Косов (гл. ред.) [и др.]. – Віцебск, 2020. – С. 236.
16. НАРБ. – Ф. 4п. Воп. 1. Спр. 2538.
17. Аб далучэнні Гомельскай губерні і часткі Пскоўскай губерні да БССР, 18 лістапада 1926 г., № 68 // Дакументы Савецкай Эпохі. – Рэжым доступу: <http://sovdoc.rusarchives.ru/sections/government/cards/68967/images>. – Дата доступу: 12.12.2020.
18. НАРБ. – Ф. 6. Воп. 1. Спр. 1435.
19. Зорин, Н. Вопрос об этнографическом составе населения Невельского уезда в связи с диалектическими особенностями местного говора, с данными истории местного края и экономическими центрами его тяготения / Н. Зорин // Познай свой край. – 1927. – Вып. 3. – С. 33–62.
20. Кузьмин, И. О. Отчет о поездке в Великолуцкий округ в 1929 году / И.О. Кузьмин // Акад. наук СССР: [б. м.], 1929. – 11 с.
21. НАРБ. – Ф. 4п. Воп. 1. Спр. 3124.
22. Скалабан, В.В. Укрупнение БССР – попытка 1928 года / В.В. Скалабан, М.И. Старовойтов // Матэрыялы Міжнар. навуц. канф., где и когда проходила? / Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны; рэдкал.: Р.Р. Лазько (адказ. рэд.) [і інш.]. – Гомель, 2006. – С. 185–186.
23. Хомич, С.Н. Территория и государственные границы Беларуси в XX веке: от незавершенной этнической самоидентификации и внешнеполитического произвола к современному status quo / С.Н. Хомич. – Минск: Экономпресс, 2011. – 415 с.